

L'assentament romà del Mas d'Alfajar (Muro de l'Alcoi, Alacant)

IGNASI GRAU MIRA*

Es presenten les recerques realitzades en l'assentament romà del Mas d'Alfajar (Muro de l'Alcoi, Alacant). S'ha emprat la combinació de tècniques de prospecció superficial i sondejos arqueològics assistits amb tecnologies geoespaciales. Els resultats mostren una ocupació ibèrica datada en l'època final, entre els ss. II-I a.n.e., que va ser reorganitzada a mitjan s. I d.e. amb la construcció d'una casa de camp romana. Les dispersions de ceràmiques en una ampla zona evidencien els usos agrícoles en l'antiguitat.

Paraules clau: època Ibèrica; època Romana; patró d'assentament; prospecció arqueològica; excavació arqueològica.

Se presentan las investigaciones realizadas en el asentamiento romano del Mas d'Alfajar (Muro de Alcoy, Alicante). Se ha empleado la combinación de técnicas de prospección superficial y sondeos arqueológicos asistidos con tecnologías geoespaciales. Los resultados muestran una ocupación ibérica, data-da entre los ss. II-I a.n.e., que fue reorganizada a mediados del s. I d.e. con la construcción de una casa de campo romana. Las dispersiones de cerámicas en una amplia zona evidencian los usos agrícolas en la antigüedad.

Palabras clave: época Ibérica; época Romana; patrón de asentamiento; prospección arqueológica; excavación arqueológica.

The Roman settlement site of El Mas d'Alfajar (Muro de Alcoy, Alicante province)

Herein we present the research work carried out at the Roman settlement site of El Mas d'Alfajar (Muro de Alcoy, Alicante). We have used geospatial technology applied to archaeological survey in combination with a set of excavations. We have documented a Late Iberian occupation, dated in the 2nd-1st centuries BC which was reorganized in the 1st century AD with the construction of a Roman farmstead. The existence of pottery scattering found in the surface of a wide area becomes a clear piece of evidence which let us know about an ancient land-use.

Keywords: Iberian Period; Roman Period; settlement pattern; archaeological survey; archaeological excavation.

1. INTRODUCCIÓ

El lloc arqueològic del Mas d'Alfajar rep el nom de la tradicional casa de camp situada al nord del terme municipal de Muro de l'Alcoi. Concretament el lloc antic està emplaçat en terrenys lleugerament ondulats amb un vessant suau, abancalats cap al sud-est de la masia i a uns 430 m s/n/m (fig. 1). Actualment el lloc s'hi troba conreat d'oliveres i disposa d'un camp visual orientat fonamentalment cap al sud i sud-est. A aquest indret trobem alguns cursos d'aigua pròxims que s'hi disposen al nord i sud de l'assentament i dibuixen profundes incisions al terreny que fan suposar una important càrrega hídrica des de temps antic, però especialment cal destacar la presència d'abundants fonts que fan del lloc un espai d'amples possibilitats per a l'aprofitament agrícola.

El jaciment va ser identificat en les exploracions super-ficials realitzades per X. Vilaplana a la dècada de 1980. Les

restes d'aquest lloc, junt amb altres evidències de pobla-ment antic, havien estat presentades als estudis de pobla-ment antic de la comarca (Grau Mira, 2002; Grau i Garrigós, 2007). Havia estat definit com un petit llogaret agrícola, del qual s'hi desconeixia l'extensió exacta i l'existència de pos-sibles estructures constructives.

El conjunt ceràmic reconegut abans de l'actuació que ara presentem està format per ceràmiques ibèriques que aporten una cronologia dels ss. II-I a.n.e. amb continuïtat en època romana imperial entre els ss. I i IV d.e. Cal des-tacar-hi la presència d'un morter itàlic, àmfora Dressel 1, àmfora Dressel 7-11, vaixel·la ceràmica fina de parets fines, peces de *terra sigillata aretina*, *terra sigillata gàl·lica*: formes Dr. 24/25, Dr. 16 i una base de plat, una vora de clara A i dues tapadores de ceràmica africana de cuina (Grau i Garrigós, 2007, 121-122).

Amb tot, les evidències arqueològiques permetien iden-tificar el lloc com una casa rural d'època ibèrica tardana que continuava en època romana imperial probablement amb un increment de la seua importància, atesa la més nombrosa aparició de vestigis d'aquesta època romana. No es coneixia si es tracta d'una residència senyorial del tipus *villa*, o una casa de camp més senzilla. Amb l'objectiu de reconèixer en

* Àrea d'Arqueologia i INAPH, Universitat d'Alacant
ignacio.grau@ua.es

Rebut: 20-09-2018. Acceptat: 15-10-2018

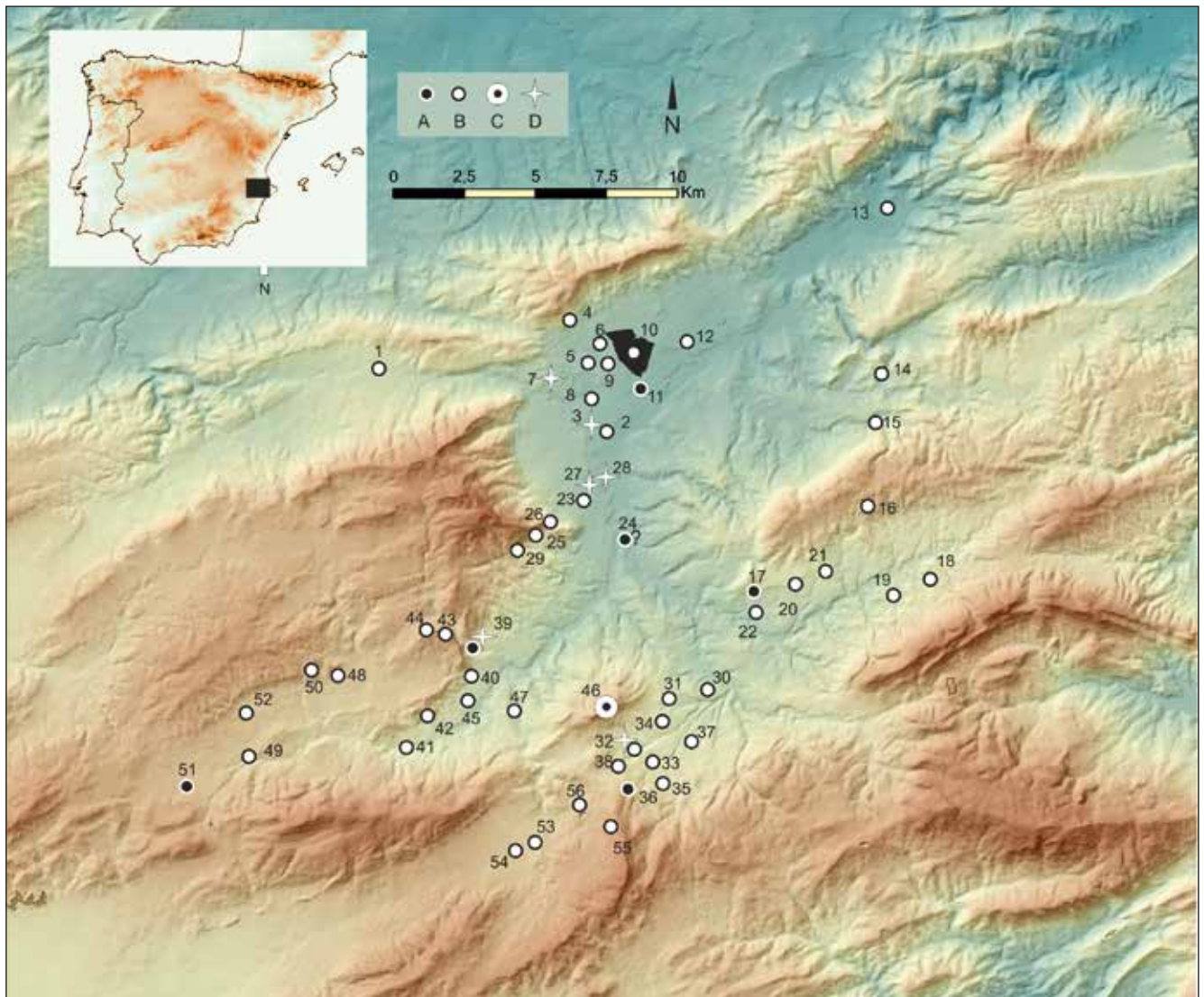

Figura 1. Mapa de les Valls de l'Alcoi amb el poblament romà. En fosc l'àrea d'estudi al Mas d'Alfàfar. 1: La Solaneta; 2: L'Arpella; 3: Els Marges Alts; 4: La Cova de la Dona; 5: L'Alt del Pimxó; 6: El Quint; 7: El Pinar; 8: Fontanelles; 9: L'Almorroig; 10: Mas d'Alfàfar; 11: Reial Franc; 12: Barranc de la Font; 13: Canèssia; 14: Benicapsell; 15: La Burbaca; 16: Costurera; 17: Els Tossalets; 18: El Planet de Famorca; 19: Els Brodalets; 20: Tamargut; 21: El Coll del Surdo; 22: El Planet de Gorga; 23: C/ Dénia; 24: Trilles-Secans; 25: Coves de l'Alberri; 26: El Pic Negre; 27: Polisixto; 28: Les Jovades; 29: El Mas de la Penya; 30: La Condomina; 31: Barranc de l'Amagat; 32: El Mas Blanc; 33: La Capella; 34: El Mas de Cantó; 35: Bancals de Satorre; 36: El Carrascalet; 37: Les Pintes 3; 38: Les Bacarisses; 39: L'Horta Major; 40: L'Arsenal; 41: El Salt de les Vaques; 42: El Castellar; 43: Cova de la Boira; 44: Cova de la Figuereta; 45: La Mistera; 46: La Serreta; 47: Carretera del Molinar; 48: Xirillent; 49: Barranc del Troncal; 50: El Mas de Jordi; 51: La Torre Redona; 52: Samperius; 53: El Mas de la Cova; 54: La Sarga; 55: Els Plans; 56: La Pastora.

detall les característiques d'aquest indret i inserir-lo a les dinàmiques de poblament antic, vam emprendre una actuació arqueològica durant la primavera de 2014, de la qual volem donar notícia en aquestes línies¹.

2. L'ESTUDI ARQUEOLÒGIC DE L'ASSENTAMENT

L'estudi d'un assentament rural, com és el cas que ens ocupa, s'ha d'inserir en el marc geogràfic on se situa i especialment en l'espai agrícola del seu voltant. És per això que

l'inici de la recerca arqueològica ha estat una anàlisi topogràfica de detall per tal d'identificar els trets més significatius que ens ajuden a entendre les formes i característiques del terreny al voltant de l'assentament.

Per l'anàlisi del suport geomorfològic dels terrenys on se situa la masia hem fet una cartografia de detall de l'àrea d'estudi. Per això hem fet un alçament topogràfic mitjançant una metodologia basada en l'ús de dades de camp i la combinació amb cartografia digital, dades LiDAR i processament de dades mitjançant una plataforma SIG.

L'alçament topogràfic s'ha realitzat mitjançant modelit-

zació digital de dades espacials LiDAR d'alta resolució. En concret hem treballat a partir del vol LiDAR de l'any 2009 de la Comunitat Valenciana integrat en el PNOA (*Plan Nacional de Observación del Territorio de España*). Aquestes dades foren obtingudes amb un escàner ALS50, sobrevolant a una altura al voltant de 1300 m. La freqüència d'escaneig fou de 32.3 Hz, amb precisions obtingudes amb una errada mitja de 0.03 m. La densitat promig dels punts fou de 0.8 pts/m².

Per a crear el MDT (Model Digital del Terreny) hem interpolat els punts de la base del terreny, és a dir, eliminant els punts de vegetació i altres objectes detectats per l'escàner que no pertanyien a les formes topogràfiques. El núvol de punts ha servit per crear un MDT de 0.5 metre de resolució (fig. 2). La cartografia resultant ens permet interpretar els trets fonamentals del sector d'anàlisi. Fonamentalment apleguem a dues conclusions principals que a continuació descrivim:

Els terrenys s'articulen en unes formes geomorfològiques marcades per l'encaixament del sistema de drenatge hidrològic amb corrents espasmòdiques que han seccionat el terreny en forma de barrancs pronunciats, especialment el barranc del Mas d'Alfagar al nord, i secundàriament en una petita barranquera que drena les escorrenties cap al sud-est de la finca.

El segon aspecte a destacar és l'existència d'una lloma amb forma lleugerament triangular a l'oest del mas que condiciona el plànol d'inclinació dels terrenys. A partir d'aquest sector elevat, les restants parcel·les estaran inclinades amb un sentit majoritari nord-oest a sud-est amb sistemes de terrasses que segueixen aquesta direcció en la meitat meridional, mentre cap al nord els bancals segueixen una direcció del vessant sud-oest cap al nord-est.

La base topogràfica ens permet reconèixer les formes bàsiques que caracteritzaran l'organització de l'espai i per identificar les traces de l'activitat humana, i ens permet desentranyar l'estructura de l'antic mas i el parcel·lari articulat al seu voltant. No obstant això, de les ocupacions anteriors no queda traça que es pugui reconèixer sense anàlisi més profunds. És possible que algunes d'aquestes zones ondulades estigueren abancalades, però en un sistema que no és possible reconèixer en l'actualitat. També podem suposar que un dels factors de localització de l'assentament rural d'època romana és la presència de surgències d'aigua molt importants que pogueren aprofitar-se per afavorir l'explotació agrícola.

Per obtenir informació arqueològica detallada s'han fet prospeccions superficials, anàlisi de les densitats de restes i sondejos manuals. La prospecció de la partida ha estat realitzada amb l'objectiu de conèixer la dispersió superficial de restes ceràmiques i la valoració d'aquestes distribucions en relació als usos residencial, agrícoles o d'altres activitats. Per aquesta anàlisi era especialment rellevant conèixer les diferents densitats de materials que s'hi troben a la zona. Amb aquesta finalitat s'hi va desenvolupar una prospecció de cobertura total aprofitant les immillorables condicions de

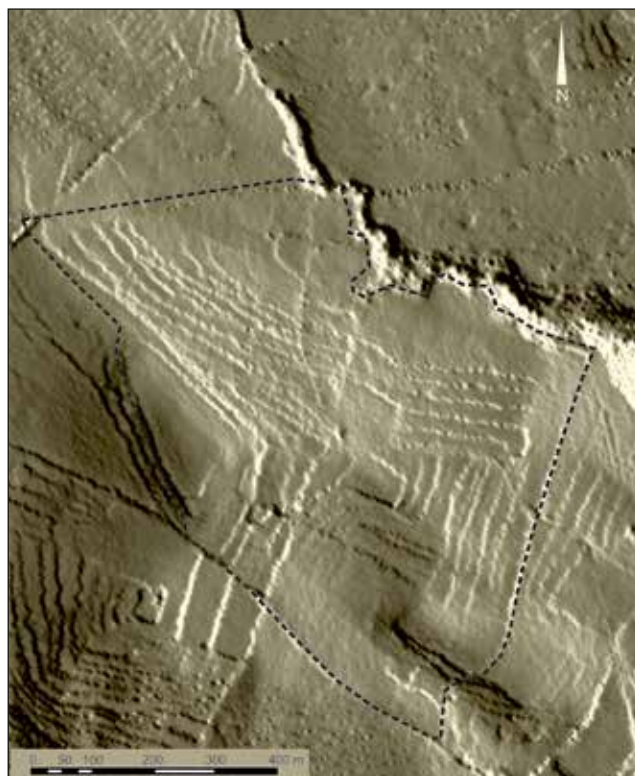

Figura 2. Model digital del terreny de l'àrea d'estudi realitzat mitjançant dades LiDAR.

visibilitat del terreny després de la llaurada de primavera. Vam optar per prospectar sistemàticament tota l'extensió de la finca que s'estén al voltant de la masia, amb una superfície total de 57 ha.

La prospecció intensiva d'aquestes unitats d'observació ha estat assistida per receptors de GPS que no només s'assenyalen els *tracks* per a reconèixer l'àrea de cobertura de la prospecció, també han determinat la localització exacta dels fragments ceràmics. S'han identificat un total de 2.182 fragments ceràmics que han estat geolocalitzats.

Aquestes ceràmiques s'hi adscriuen a dos grans moments històrics, un d'època antiga i un altre d'època medieval/moderna, amb només uns fragments de ceràmiques a mà, de possible adscripció prehistòrica i que no aplegaven a la desena de peces. Per al nostre propòsit de reconèixer l'ocupació i usos del sol en època antiga, hem retirat els registres medievals/moderns i tenim una dispersió de 1.719 ceràmiques de cronologia antiga (fig. 3). La gran majoria són ceràmiques ibèriques i romanes comunes de tipologia variada, fonamentalment contenidors grans i mitjans, àmfores i vaixel·la de taula. Junt als materials comuns apareixen també alguns fragments de vaixel·la del tipus *terra sigillata*, amb una presència molt més escadussera.

Aquesta feina de localització i distribució ens ha permès distingir dues grans àrees:

Un sector d'alta concentració de materials, emplaçat en

Figura 3. Àrea de prospecció amb la geolocalització de les ceràmiques antigues.

tres bancals al sud-est de la finca i amb coordenades precises. S'estén per una àrea de 2.500 m² de superfície que en l'actualitat està coberta d'oliveres. Aquesta àrea de concentració la identifiquem com un jaciment rural d'hàbitat (fig. 4).

Un ample sector als voltants d'aquest nucli residencial, on hi ha ceràmiques disperses sobre una àrea d'unes 12 hectàrees. Possiblement marquen l'espai d'usos intensius al voltant de l'assentament rural, amb hortes i altres camps de conreu (fig. 4).

En definitiva, hem localitzat una ampla zona de terreny que va ser aprofitada a l'antiguitat, en èpoques ibèrica i romana, per a usos agrícoles que han deixat una empremta en forma de dispersions ceràmiques molt tènues. A més d'aquestes dispersions s'hi troba una forta concentració de ceràmiques relacionada amb un àrea residencial antiga.

Una vegada localitzada aquesta forta concentració de ceràmiques que delata la situació de l'assentament arqueològic en un àrea reduïda, vam revisar detalladament la zona i vam detectar algunes restes constructives parcialment visibles als marges del bancal i d'altres que estaven soterrades vora d'un metre de sediments. Una d'aquestes

construccions era un mur d'una sòlida construcció feta amb maçoneria de pedra calcària d'uns 40-60 cm d'ample. Vam procedir a sondejar-lo per conèixer la seua forma i cronologia.

Aquest sondeig s'hi va plantejar mitjançant el marcatge d'un quadre de 6 x 3 m que segueix la línia de bancal on s'hi trobava el mur visible en el marge d'un bancal amb sentit SO-NE. En aquest sector s'hi va retirar el nivell agrícola, revolt per l'acció de la llaurada continuada, per reconèixer la construcció.

Una vegada rebaixat el nivell de superfície es van detectar una trama de murs que dibuixen clarament una planta conformada per un mur de façana, que era el que s'havia detectat en la prospecció de superfície i que en part era visible en el marge del bancal (fig. 5). Es tracta d'un mur de 60 cm d'ample i 5'60 m de llargària conservada. En la part interior del mur de façana es va detectar l'inici de un mur transversal que dividiria l'espai interior en dues estances de la mateixa amplada. Tots dos estan construïts amb maçoneria feta amb blocs de pedra travada amb fang, les pedres d'ambdues cares són de major grandària i treballades en les seues cares

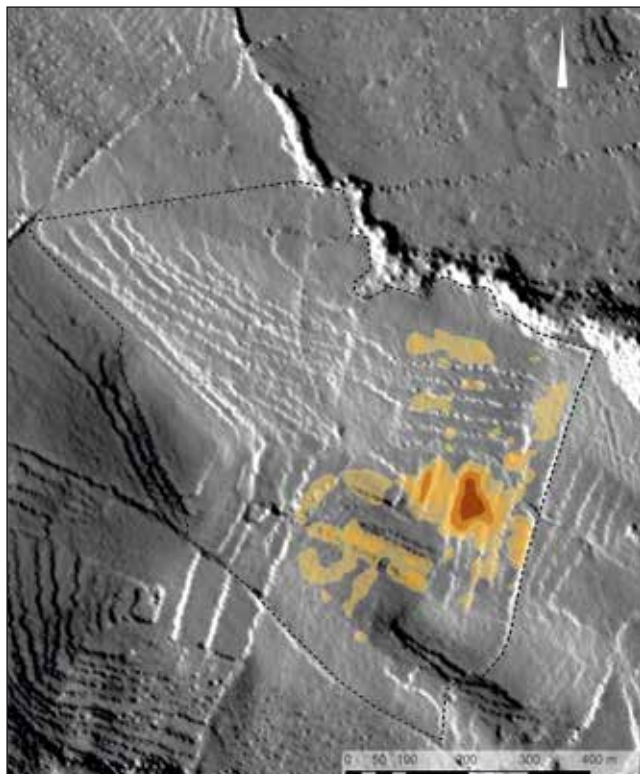

Figura 4. Interpolació kernel que mostra la densitat d'aparició ceràmica. Identificació del lloc arqueològic i les àrees de conreu.

Figura 5. Fotografia de les estructures sondejades.

exters, mentre que el farcit interior està format per pedres de menor grandària (fig. 6).

La seqüència estratigràfica estava afectada pels processos postdeposicionals de caràcter antròpic, en concret la

construcció dels bancals i altres feines agrícoles. Això ha ocasionat que els nivells d'ocupació s'hi troben remoguts (UE 1000) i només s'han documentat els fonaments de les estructures, amb algunes rases de fonamentació, i els nivells

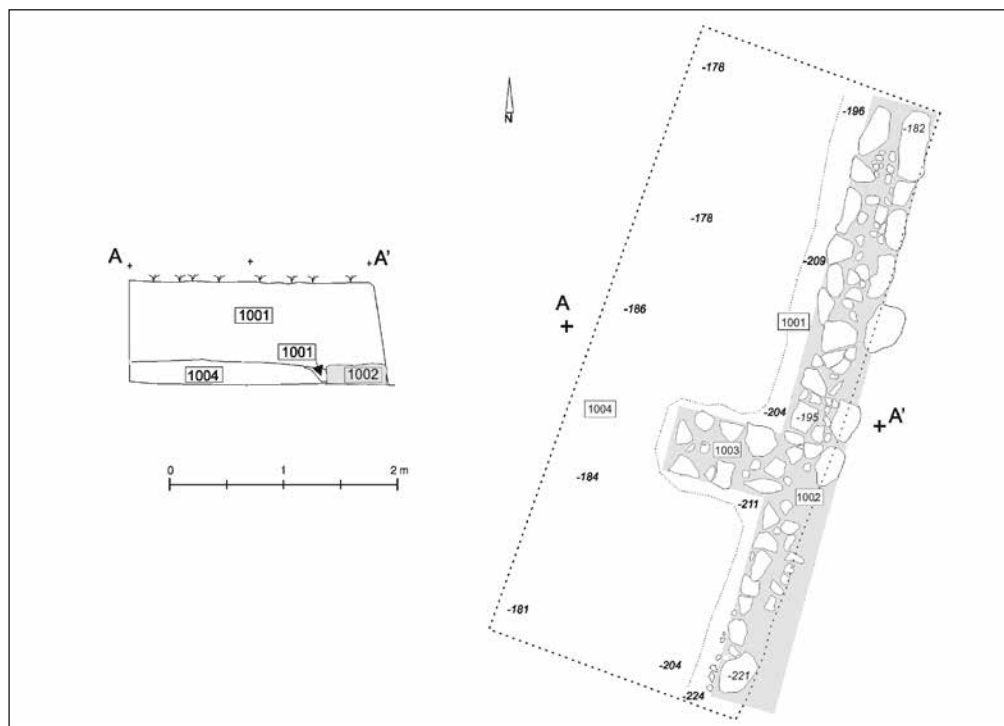

Figura 6. Planta i secció de les estructures identificades.

de preparació del terreny sobre la base geològica on s'han construït els murs. Sobre el terreny natural s'ha fet una preparació del terreny d'argiles clares (UUEE 1004) que s'han retallat per fer una fosa de fundació dels murs, farcida amb terres de color castany (UE 1001) en la què apareixien restes de material ceràmic molt fragmentat.

En conclusió, ens trobem amb una construcció de 5'60 m de llargària conservada que pertany a una construcció de majors dimensions, ja que el mur es pot rastrejar al llarg del marge del bancal on se situa. En les prospeccions superficials es va detectar la línia de mur formada per pedres de forma irregular que pertanyen a aquest mur i que s'ha vist afectat per la construcció del bancal. També s'han detectat en el marge els inicis dels murs transversals que divideixen les estances interiors de l'edifici (fig. 7).

Només s'ha identificat el nivell de base de l'edificació, amb les fonamentacions i els basaments dels murs i la regularització del nivell geològic. Algunes ceràmiques del farcit de les rases de fonamentació dels murs ens permeten datar la construcció cap al s. I d.e., en funció sobretot de *terra sigillata* gòtica apareguda en aquesta UUEE de fonamen-

tació. Desconexem les funcions d'aquest edifici degut a la manca de nivells d'ocupació i equipament de les estances. No obstant això, els materials del nivell superficial mostren tipus funcionals diversificats, amb vaixel·la de taula, cuina i magatzematge, que corresponen a un habitatge amb usos residencials i domèstics.

Valoració de les restes aparegudes

La construcció documentada al sondeig formaria part d'un edifici de grandària considerable, ja que els testimonis trobats entre el sondeig manual realitzat i les construccions identificades en els marges del bancal pareixen indicar l'existència d'un gran edifici amb al menys tres departaments adjacents (fig. 7), que tindria una façana d'almenys 20 metres.

Pel que respecta a l'ús d'aquest edifici no podem afirmar en seguretat cap conclusió degut a l'escassa superfície excavada i l'absència d'equipament en el sondatge realitzat. Tanmateix, el que sí que podem afirmar és que es tracta d'una construcció cuidada per la preparació del terreny, l'ús de pedres treballades de considerable grandària en les dues cares

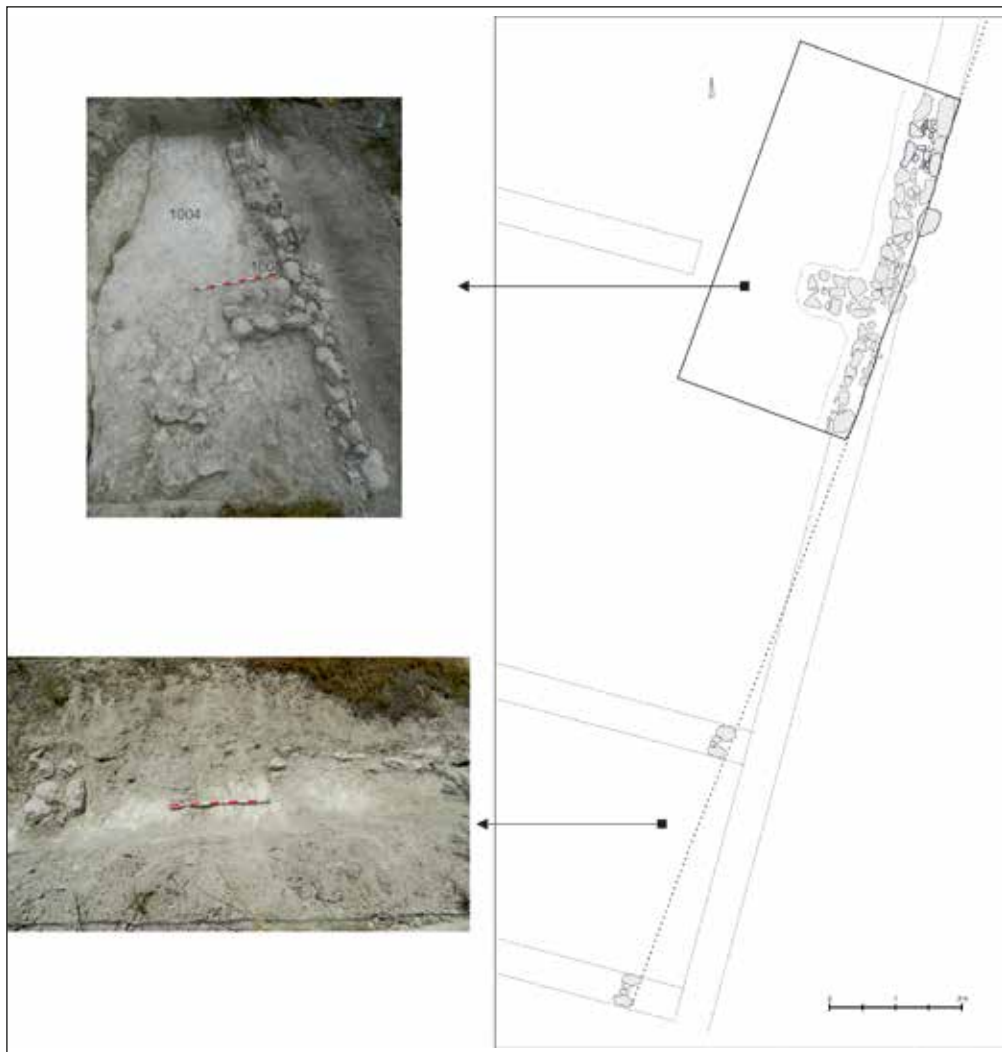

Figura 7. Planta proposada del sector est de l'edifici a partir de les estructures identificades.

del mur i de materials constructius com el morter, restes de rajola i de *tegulae* que han aparegut tant en la superfície com en el sondeig i que per tant podem associar a la construcció. Per la disposició dels murs formant departaments en bateria podem pensar que es tracte d'una ala d'una sòlida casa de camp, amb murs de 60 cm de gruix, que permeten relacionar-los amb l'ús de rajoles *bipedalis* o de mesura de dos peus romans de 30 cm, i que mostra la fermesa de les edificacions. Aquesta sòlida casa controlaria una explotació agrícola que –pels materials trobats tant a la prospecció superficial com al sondeig– pot datar la seua construcció al segle I d.e.

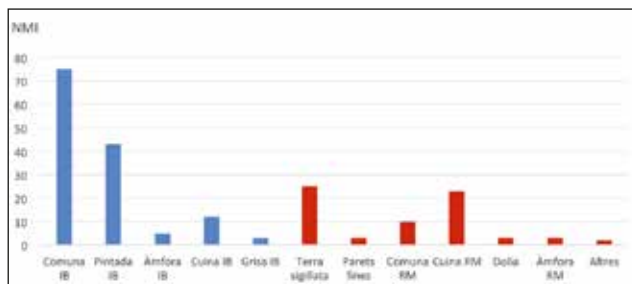
3. ESTUDI DEL REPERTORI MATERIAL

Els materials arqueològics estudiats per aportar cronologia a l'ocupació antiga del Mas d'Alfàfar són tres conjunts de procedència distinta. D'una banda hem revisat la col·lecció existent al Museu d'Alcoi dipositada per X. Vilaplana fruit de les seues exploracions a la dècada de 1980, que havien estat objecte d'un primer estudi (Grau i Garrigós, 2007, 121-122). Els altres dos conjunts són producte de les nostres pròpies actuacions, un de les prospeccions superficials i l'altre del sondeig arqueològic. Passem a analitzar-los separatament per després proposar una valoració conjunta.

La col·lecció del Museu d'Alcoi

Al Museu d'Alcoi hi trobem un nombrós lot de materials de caràcter variat, amb vaixel·la de taula, ceràmica de cuina i contenidors domèstics. Segons una primera aproximació cultural, podríem parlar d'un predomini de la ceràmica ibèrica front a les espècies romanes. Així en nombre mínim d'individus, és a dir, el número indiscutible de peces, podem parlar de 138 peces d'adscripció ibèrica i 68 exemplars d'època romana, amb una relació proporcional de 67% a 33% respectivament. No obstant això, creiem que aquesta comptabilitat global pot resultar enganyosa, ja que estem referint-nos a tots el tipus de ceràmiques i és possible que algunes de les ceràmiques ibèriques en realitat foren peces de tecnologia ibèrica que perduren en època romana. Ja que els contenidors domèstics, tipus gerretes i gerres, van continuar fent-se amb ceràmica de tradició ibèrica en temps romans.

Aquesta proporció queda matisada quan analitzem els grups funcionals (gràfica 1), on trobem per exemple un predomini de la ceràmica de cuina romana front una meitat de cuina ibèrica. A la ceràmica de taula fina trobem una relació de 61% ibèrica, front al 39% romana. Amb això, el que podem indicar és que ens trobem amb una intensa presència de materials ibèrics que, al nostre parer, ha de respondre a dos factors entrecruats. El primer és un factor cronològic, ja que ens trobaríem amb un assentament que té els seu origen al període ibèric final del qual no s'hi conserven estructures, però testimoniats pels tipus ceràmics trobats. El segon factor respondria a una forta tradició cultural a l'època alt-imperial, on romandrien amb força les tradicions indígenes locals a l'àmbit domèstic.

Gràfica 1. Número total de peces per grups funcionals

Pel que correspon a la valoració cronològica, aquest repertori material tindria un origen cap als ss. II-I a.n.e., amb l'aixovar ibèric i les importacions republicanes com el vernís negre de la Campania i l'àmfora Dressel 1, o el morter itàlic, esmentats. A l'època alt-imperial hi trobem un nombrós grup de peces que van des de l'àmfora Dressel 7-11, les peces de cuina, o les olles o les tapadores de ceràmica africana de cuina.

També la vaixel·la ceràmica fina incrementa la seua importància des de l'època ibèrica, amb vaixel·la pintada vers l'època imperial, on apareixen peces de parets fines i un nombrós conjunt de vaixel·la *terra sigillata*. A aquest tipus de vaixel·la de taula típicament romana cal destacar el predomini de la *terra sigillata* gàl·lica, amb 8 peces sobre 2 exemplars d'aretines o una hispànica i un nombre major de clara A amb 6 peces. Aquestes evidències ens situarien amb una forta intensitat d'ocupació cap a mitjans del s. I d.e.

Els materials de la prospecció de superfície

La prospecció superficial intensiva ha estat dissenyada per a reconèixer les àrees amb diferent densitat de materials per tal d'ubicar exactament l'antic assentament que es coneixia a l'àrea i altres usos del sòl. D'aquesta forma els materials de superfície no han estat objecte d'estudi detallat, només s'ha fet una adscripció cronològica general al camp, on s'han discriminat les ceràmiques antigues i les d'època moderna. Mes enllà d'aquesta diferenciació i la valoració general dels materials no s'ha realitzat un estudi de detall i posteriorment s'han retornat al camp, per tal de no eliminar el testimoni de la dispersió de materials. Cal mencionar que els materials que apareixien en superfície són fragments molt reduïts i sense destacar en formes, ni produccions concretes, possiblement per que les peces més cridaneres ja foren recollides en les exploracions dels anys 1980.

Com ja hem mencionat, s'han identificat un total de 2.182 fragments ceràmics que han estat geo-localitzats, dels quals 1.719 són ceràmiques de cronologia antiga que ens interessa en aquest estudi i 463 són ceràmiques d'època medieval/moderna que cal associar a la masia que tradicionalment s'ha ubicat al lloc.

El lot de ceràmiques antigues està format en la seua gran majoria per ceràmiques ibèriques i romanes comunes de tipologia variada, fonamentalment contenidors grans i mit-

jans, àmfores i vaixel·la de taula. Junt als materials comuns apareixen també alguns fragments de vaixel·la del tipus *terra sigillata*, amb una presència molt més escadussera, aproximadament uns trenta fragments informes. La valoració global que podem fer a nivell cronològic afegeix poc al que es coneixia amb els materials anteriorment analitzats i ve a corroborar que es tracta d'un assentament de l'ibèric final amb una fase important d'època alt-imperial, segles I-II d.e.

Els materials de l'excavació

Per últim, hem de fer referència als materials que han estat recuperats en el decurs del sondeig realitzat. La superfície excavada és reduïda i per tant la quantitat de materials molt escadussera, però tenen el valor de ser materials ben contextualitzats, especialment aquells de la rassa de fonamentació del mur (UUEE 1001) que permet datar la construcció de les estructures.

Començarem pels nivells sobre les estructures (UUEE 1000), que encara que molt revolt aporta informació respecte a materials constructius, com una pestanya de *tégula* (fig. 8, 10) i les vaixel·les en ús d'aquesta edificació. Hi trobem ceràmica ibèrica pintada, comuna i de cuina. Entre ells trobem una vora engruixida d'una botella de forma A.III.1.1.2 de Mata-Bonet (fig. 8, 1), una vora motllurada d'una gerra de ceràmica de tradició ibèrica amb forma A.II.2.2.2 de Mata-Bonet (fig. 8, 4), una vora motllurada d'una gerreta de forma A.II.2.2 de Mata-Bonet amb decoració de triangles (fig. 8, 2), o bases de ceràmica comuna de contenidors ceràmics de petita grandària (fig. 8, 5 i 6), de recipients de despensa domèstica.

De ceràmica romana de cuina trobem una vora voltada a l'exterior d'un plat-morter (fig. 8, 3), amb incrustacions de grànuls lítics a l'interior. I de vaixel·la fina de taula hi trobem alguns fragments informes d'àmfores, *terra sigillata* hispà-

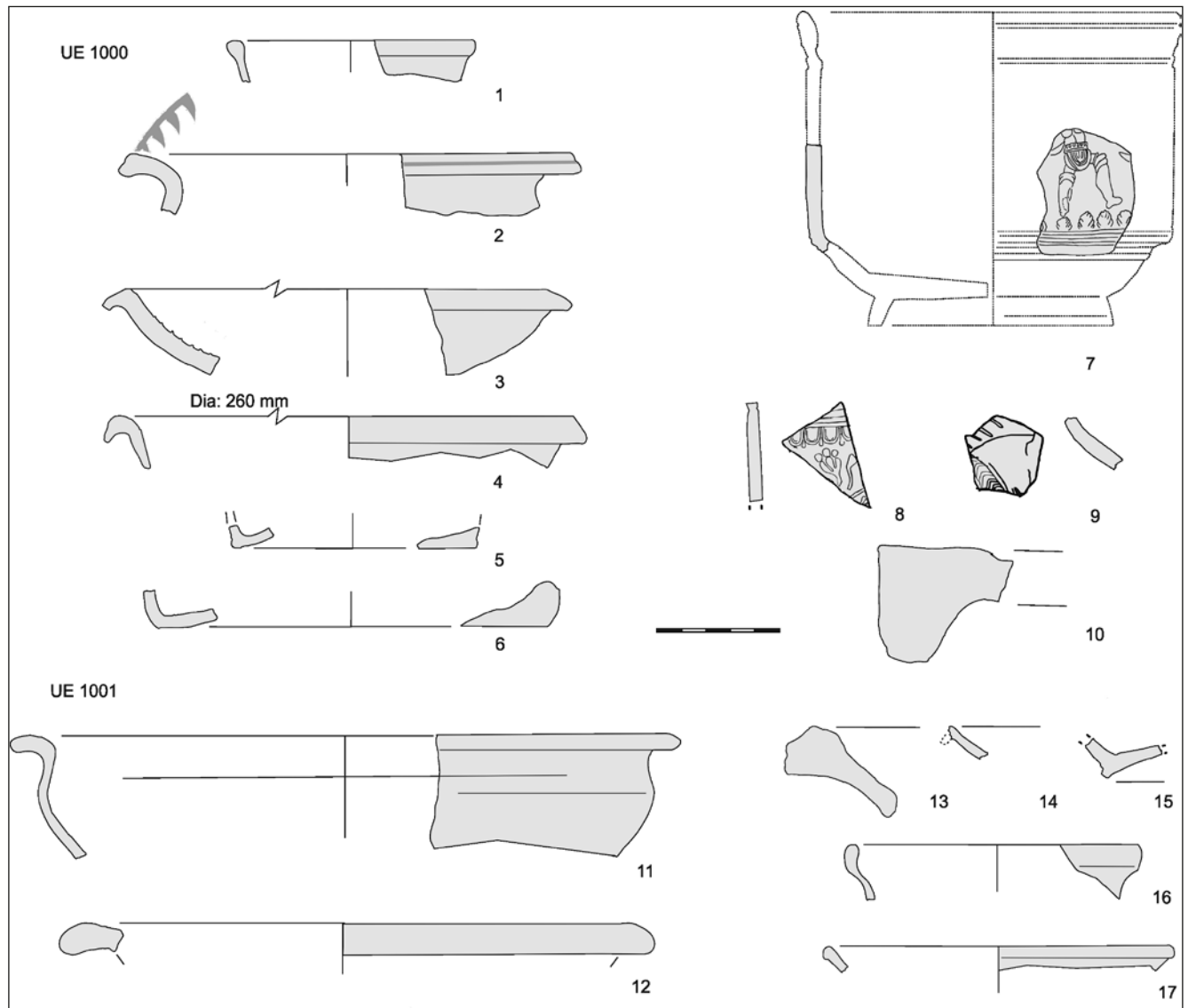

Figura 8. Materials recuperats en l'excavació del sondeig.

nica i gòtica decorada entre la què destaca el fragment de la carena baixa d'una copa de *terra sigillata* gòtica de la forma Drag. 30. (fig. 8, 7) que mereix una descripció acurada.

La part final de la copa està decorada amb tres estries i una orla de petites palmetes sobre la qual apareix l'escena. En ella s'identifica la figura incompleta d'un gladiador *mirmillo*. Es conserva incomplet, i falta el cap i les extremitats superiors, però s'aprecia clarament el moviment del cos, amb la cama esquerra en moviment d'executar l'atac amb l'espasa en la mà dreta. Va vestit amb el típic faldellí i grebes u *ocreae* a les cames. A l'esquerra del personatge s'aprecia l'espasa del contrincant. Mostra, d'aquesta forma, un gladiador exercitant-se en combat.

Aquesta copa es dataria en època de Neró (50-60 d.e.), a jutjar pels paral·lels d'una peça tan destacada. Aquest tipus de copes de *terra sigillata* gòtica amb escenes de combats de gladiadors no són massa freqüents i per tant convé determinar-nos en els llocs d'aparició per valorar la seua presència al Mas d'Alfàfar.

Entre els casos més pròxims trobarien un exemplar a les proximitats de la ciutat romana de *Dianium* (Dènia), en concret en el mateix vas cilíndric del tipus Drag. 30 que mostra una escena de gladiadors en l'assentament rural del Tossalet de les Mondes (Gisbert, 1980, 212). També en territoris pròxims hem d'assenyalar una peça semblant de *Lucentum* (el Tossal de Manises, Alacant) on s'hi representa una escena de lluita entre un *retiarius* y un *mirmillo* (Olcina *et al.*, 1990, 123).

Una mica més allunyats del nostre entorn, podem referenciar les peces destacades a llocs importants de les províncies romanes occidentals. En un vas de *Carthago Nova* (Cartagena) apareix la meitat superior de dos gladiadors *mirmillones* del tipus 152 de Hermet, idèntics entre sí (Hermet, 1934 II, 25). Junt a ells apareix l'extrem d'un trident d'un gladiador *retiarius*, conformant així una típica escena de combat, en un espectacle d'amfiteatre. Aquesta escena té la seua correspondència en un vas del sud de França, en un dels jaciments de l'antic port de *Narbo* (Narbona). Allí trobem un vas de la forma Drag. 29 dels primers anys del regnat de Neró en què apareixen escenes de combats de gladiadors (Fiches *et al.*, 1978, 194) idèntiques a les de Cartagena.

També de la mateixa sèrie de copes gòtiques Drag. 30 cal destacar una peça d'*Emerita Augusta* (Mèrida), de gran qualitat amb la decoració d'un gladiador amb casc gal i espasa (Gijón, 2004, lám. 20, n° 2915/1; Bustamante, 2009, 155). Procedent de *Complutum* (Alcalà d'Henares) s'hi coneix el fragment d'una altra copa Drag. 30 de *terra sigillata* sudgòtica amb la figura d'un *mirmillo* amb espasa curta i corba i protegit amb un petit escut (Azcarra, 2014). En *Tarraco* (Tarragona) hi trobem una gerra de la forma Hermet 15a en la que s'hi enfronten dos gladiadors (Agraz, 1989).

Tota aquesta sèrie dibuixa un panorama d'allò més interessant, doncs com es pot veure és un nombre de llocs destacats com ciutats romanes o els entorns urbans romanitzats. Algunes interpretacions han volgut veure que aquestes peces apareixerien en els entorns on s'hi celebraren *ludi gladiatorii* (Jiménez, 1999), la qual cosa explicaria els exemples

de les ciutats anomenades, però no de tots els llocs restants. Mes enllà d'aquesta relació un tant especulativa, el què clarament ens mostra és l'existència de personatges amb l'interès en adquirir peces romanes importades amb una decoració excepcional i molt del gust romà. Això és lògic que ho trobem en els entorns urbans, però es fa més difícil d'explicar en un assentament rural, certament allunyat de la ciutat romana més pròxima, com és el cas que ara ens ocupa. Amb totes les cauteles hem d'assenyalar la importància que aquesta peça té en la caracterització cultural de l'assentament d'Alfàfar, doncs no sembla versemblant que aquesta vaixela hagués format part d'un senzill assentament camperol de clar arrelament indígena, més aviat hauríem de relacionar aquest vas amb la residència d'un personatge fortament romanitzat en les dècades centrals del s. I d.e.

Entre els materials que trobem en el nivell de farcit de la rasa de construcció dels murs (UUEE 1001) trobem un escàs nombre de peces, però representatiu. Així trobem formes de ceràmica ibèrica pintada, comuna i àmfora. Entre les formes ibèriques trobem plats profunds d'ala corba amb forma A.III.8.1 Mata-Bonet (fig. 8, 11), una cassola de vora exvasada (fig. 8, 12), ceràmica de emmagatzematge amb una vora motllurada d'una gran gerra de ceràmica comuna de tradició ibèrica; forma A.I.2.2 de Mata-Bonet (fig. 13). També apareix ceràmica fina romana amb una vora recta amb estrangulació al coll de possible vas de parets fines forma Mayet 2.2. (fig. 8, 16), o plats de ceràmica ibèrica (fig. 8, 15) i *terra sigillata gal·lica* (fig. 8, 14 i 17). Aquesta darrera espècie és la que aportaria el marc cronològic de la construcció de l'edifici.

4. VALORACIÓ FINAL: EL MAS D'ALFAFAR I EL TERRITORI ROMÀ DE LA VALL DEL SERPIS

L'època romana a les comarques de l'Alcoià i el Comtat és un període encara poc conegut i són diverses les causes que motiven aquest desconeixement. Una raó fonamental és l'emplaçament dels assentaments romans a les zones baixes de les valls, el que fa que siguin molt difícil de detectar al trobar-se coberts per grosses capes de sediments, o bé, han sigut desmuntats per l'ús continuat del terreny, tant en l'agricultura com en els processos de construcció de bancals i d'urbanització al llarg de segles. Però fonamentalment, les mancances del coneixement venen de l'escàs desenvolupament de treballs d'investigació centrats al període romà de la comarca. No obstant això, les actuacions realitzades els darrers anys, amb prospecció intensiva i excavacions puntuals, han donat visibilitat arqueològica als assentaments romans a les nostres comarques (Grau Mira *et al.*, 2012; 2014; Grau Mira, 2017). És en aquest context on s'inclouen els treballs realitzats al Mas d'Alfàfar que en aquest moment cal contextualitzar-lo en altres evidències del seu entorn.

A les terres de la vall mitja del riu Serpis, al voltant de Muro de l'Alcoi, trobem una sèrie de jaciments en els què apareixen restes, principalment ceràmiques, que indiquen

una intensa presència romana al territori pròxim al Mas d'Alfàfar. Es tractaria fonamentalment de petits llogarets agrícoles dedicats a les activitats agropecuàries. Cal repassar els assentaments identificats a aquest territori immediat (Grau i Garrigòs, 2007) (fig. 1).

Començarem per L'Arpella, lloc situat en terrenys de vessant suau, on s'ha detectat un habitatge amb una extensió aproximada de 0'5 ha i on no s'observen restes constructives. Sobre el terreny, apareixen gran quantitat de restes ceràmiques que adscriuim a diverses èpoques (ibèrica, romana, medieval).

Els Marges Alts està situat molt pròxim a la partida de L'Arpella, en un terreny amb escassa pendent en el qual no s'observa cap evidència constructiva. Les restes trobades en superfície són aïllades i pertanyen a diverses èpoques (prehistòrica, ibèrica, romana i medieval). El material romà és molt residual, amb fragments informes de tradició ibèrica, una base de ceràmica de vernís negre calena i un fragment informe de *terra sigillata* hispànica. Cal destacar l'aparició d'un enterrament amb cobertura de *tegulae* de doble vessant. Aquest tipus d'enterrament és característic d'època baix-imperial, que junt a la ceràmica trobada en superfície dataria la presència al menys fins el segle III d.e.

La Cova de la Dona és una cova refugi situada en una de les primeres falques del Benicadell, a una vessant amb pendent pronunciada. En la cova es van localitzar restes ceràmiques escasses que pertanyen a diverses èpoques, entre les quals trobem algunes restes romanes que ens indiquen la freqüentació esporàdica del lloc.

L'Alt del Punxó és un assentament situat sobre una vessant suau al nord de la població de Muro de l'Alcoi i té una extensió de 1'5 ha on s'han detectat restes constructives en prospecció i excavació amb una cronologia àmplia que abasta des del III mil·lenni a.n.e., fins a època ibèrica, romana imperial i tardana. Durant el període ibèric hi trobem un ample habitatge agrícola dispers format per cabanes i cases de pedra junt a un camí empedrat (Espí *et al.*, 2009) que despès manté l'ocupació en època romana.

El Quint se situa en una vessant de pendent suau, no s'observen estructures en superfície, però s'hi va trobar molta ceràmica d'època ibèrica i ceràmiques romanes comunes i *terra sigillata* d'època imperial. Aquestes restes, i la situació del mateix, ens fa pensar en l'existència d'un habitat de caràcter agrícola durant l'època ibèrica tardana que va perdurar en el temps fins a època imperial (ss. II-III d.e.).

El Pinar s'hi troba situat en una terrassa al·luvial del riu Serpis als peus de la Serra de Mariola. En aquest jaciment cal destacar l'aparició de dos tombes. D'una de elles tan sol es coneix pel tipus de coberta feta en pedra calcària sobre una cista de lloses irregulars del mateix material. En l'interior de la mateixa s'hi trobava l'esquelet, que no disposava d'aixovar funerari. La segona sepultura presentava un mal estat de conservació i estava construïda amb *tegulae* a doble vessant. Tanmateix, a uns 300 metres de les dos tombes s'hi va detectar una zona amb abundants ceràmiques fines en superfície del tipus clara D. Si posem en relació les tombes

amb aquestes restes, podem establir una datació de les restes en les darreries del s. IV i principalment al segle V d.e.

L'Almorroig es tracta d'un assentament situat en una vessant de pendent suau, en què no s'observen estructures en superfície ni es coneix la seua extensió exacta. Les restes de ceràmiques trobades en prospecció ens fa pensar que es tractaria d'un habitatge de caràcter rural que va tindre el seu origen en època ibèrica amb una continuïtat en època romana.

El Reial Franc es troba situat en una terrassa fluvial junt al riu Serpis, on s'ha reconegut una àmplia dispersió de ceràmiques i materials constructius. Trobem ceràmiques ibèriques i en molta més abundància ceràmiques d'època romana que es poden adscriure a una àmplia cronologia. La major part de les restes estan datades en els segles de l'Alt Imperi, encara que també hi ha restes que pertanyen a època baix-imperial i tardorromana que allarguen l'ocupació del lloc fins al segle VII d.e.

En definitiva, totes aquestes troballes ens parlen d'un poblament força intens a la zona encara que mal conegut. Dins d'aquest panorama d'intensa ocupació s'inclou el Mas d'Alfàfar. Resumint les seues característiques hem de destacar les sòlides estructures en pedra, amb murs gruixuts ben preparats i coberta teulada i amb un equipament material en què destaquen algunes peces del seu repertori, com la ja esmentada copa decorada de *terra sigillata* gàl·lica.

Tot açò ens fa pensar que ens trobem davant una casa de camp romana que va ser construïda durant el segle I d.e. en uns terrenys que havien estat ocupats per camperols ibèrics almenys durant el segle anterior. No sembla pas que fora un assentament de tipus *villa*, però tampoc un llogaret de gent humil i d'arrel cultural ibèrica. Possiblement, aquesta casa fóra la residència d'una petita propietat rural d'època romana que ha deixat l'empremta dels usos agrícoles en forma de catifes de restes ceràmiques superficials. Molt probablement aquests materials aplegarien a les terres dels voltants com a resultat de pràctiques basades en afegir a les terres adobatges domèstics, per fertilitzar les terres amb usos intensius, com hem valorat en altres intervencions arqueològiques de la zona (Grau *et al.*, 2012; 2015).

Tradicionalment, el poblament rural romà se sol associar gairebé exclusivament amb les vil·les, però en la recent investigació del paisatge ve assenyalant l'existència de tipus variats d'assentaments que poden associar-se a tradicions vernacles en els conceptes d'habitat. Aquestes ocupacions s'integren sense grans dificultats en l'estructura administrativa de l'Imperi (Millet, 1990; Smith, 1997; Terrenato, 2007). Per això, s'entén que la proliferació del model de vil·les no està directament relacionada amb el desenvolupament i administració romana, sinó amb les pautes d'autorepresentació i imatge dels grups propietaris de la terra (Bodel, 1997) i poden estar completades amb altres tipus d'assentaments corresponents grups socials diferents.

A partir d'aquestes premisses, ens situem en un territori que va haver d'ordenar-se segons pautes romanes adaptades a les seves pròpies tradicions natives. A la comarca es reco-

neix una densa aparició de llocs rurals en els moments de l'Alt Imperi amb un total de quaranta-quatre assentaments. La major part d'ells tenen el seu origen en el període tar-do-ibèric, o romà republicà, quan la gradual descomposició del sistema ibèric dels *oppida* va produir un increment de l'ocupació rural dispersa (Grau Mira, 2002). Entre la plèia-de de petits nuclis, alguns van haver de transformar-se amb el pas del temps per cobrar importància i convertir-se en les escasses i poc destacades residències del tipus vil·la. En el cas de la comarca que ens ocupa, no destaquen per la seua grandària o arquitectura conspícua, però la lògica espacial, l'ordenament jeràrquic i la redistribució de béns i mercaderies permeten atribuir-los un paper rellevant en l'articulació del territori (Grau i Garrigós, 2007: 142-143). Aquesta proposta s'ha vist corroborada en les actuacions recents a la Torre Redona i el Carrascalet (Grau *et al.*, 2012; 2015), als que ara afegim l'assentament d'Alfàfar, que permeten precisar les diferents característiques dels llocs i reconèixer els processos que van modelar el nou paisatge romà.

Els treballs recents mostren clarament una profunda transformació del poblament i l'organització del territori que va tenir lloc al segon terç del s. I d.e. (Grau *et al.*, 2017), precisament en els moments coincidents amb l'edificació del Mas d'Alfàfar. Tot i que ja hem indicat que aquesta dinàmica històrica està enllaçada amb les mutacions que es produeixen a nivell regional, el resultat d'aquests canvis no va configurar una realitat territorial idèntica a la d'altres zones, però tampoc pot interpretar-se com una desconexió dels processos regionals. Més aviat suggerim un procés en el qual les iniciatives dels grups locals s'entrellacen amb les decisions polítiques regionals per configurar un paisatge camperol romà a la vall de l'Alcoi.

NOTA

- 1 Els treball arqueològics van ser autoritzats per resolució de la D.G. Cultura de la Generalitat Valenciana (ref. 2014/0290-A; SS. TT A-2014-114). Vull agrair als companys que van col·laborar en els treballs de camp i a Eco Lecasse S.L., propietària de la finca, tot l'ajut i el suport econòmic per a la realització d'aquest estudi.

BIBLIOGRAFIA

- AGRAZ JIMÉNEZ, J. (1984). Hallazgo en Tarragona de una jarra decorada del tipo Hermet 15 A, fabricada por Sabinus en La Graufesenque. *Archivo Español de Arqueología*, 62: 244-255.
- AZCÁRRAGA CÁMARA, S. (2014). Motivo gladiatorio sobre Terra Sigillata Sugálica hallado en la primitiva *Complutum* (Cerro de San Juan del Viso, Villalbilla, Madrid). *Ex/Officina Hispana*, 5: 21-22.
- BODEL, J. (1997). Monumental villas and villa monuments. *Journal of Roman Archaeology*, 10: 5-35.
- BUSTAMANTE, M. (2009). La terra sigilla gálica en Augusta Emerita. *Sagvntvm-PLAV*, 41: 149-174.
- CASTELLANO CASTILLO, J. J. (2000). La terra sigillata sud-gálica del área del anfiteatro romano de Carthago Nova. *Sagvntvm-PLAV*, 32: 151-168.
- ESPÍ, I.; GRAU, I.; LÓPEZ, E. i TORREGROSA, P. (2009). La aldea ibérica de L'Alt del Punxó: producción agrícola y asentamiento campesino en el área central de la Contestania. *Lucentum*, XXVIII: 23-49.
- FICHES, J.; GUY, M. i PONCIN, L., (1978). Un lot de vases sigillés des premières années du règne de Nèron dans l'un des ports de Narbonne. *Archeonautica*, 2: 185-219.
- GIJÓN GABRIEL, E. (2004). El circo romano de Mérida. Nueva intervención arqueológica desarrollada dentro del Proyecto Vía de la Plata-Extremadura. *Mérida. Excavaciones arqueológicas*, 2001, Mérida: 73-127.
- GISBERT SANTONJA, J. A. (1980). El yacimiento romano del Tossalet de les Mondes (Pego). *Saguntum*, 15: 207-231.
- GRAU MIRA, I. (2002). *La organización de territorio en el área central de la Contestania Ibérica*. Alacant.
- GRAU MIRA, I. (2017). El santuario en el paisaje rural romano, en Grau Mira, I., Amorós López, I. i Segura, J.M. *El santuario ibérico y romano de La Serreta. Prácticas rituales y paisaje en el área central de la Contestania*. Alcoi: 183-222.
- GRAU, I.; CARRERAS, C.; CORTELL, E.; CORTÉS, A.; MIRÓ, J.; MOLINA, J. i SEGURA, J.M. (2015). L'assentament de la Torre Redona (Alcoi) i la formació del paisatge romà a les comarques de l'Alcoià-el Comtat. *Recerques del Museu d'Alcoi*, 24: 67-86.
- GRAU, I.; CARRERAS, C.; DE SOTO, P; MOLINA, J. i SEGURA, J.M. (2012). Propuestas metodológicas para el estudio del paisaje rural antiguo en el área central de la Contestania. *Zephyrus*, LXX (2): 131-149.
- GRAU MIRA, I. i GARRIGÓS, I. (2007). Aproximació al poblament romà de les Valls d'Alcoi. *Recerques del Museu d'Alcoi*, 16: 113-150.
- HERMET, F. (1934). *La Graufesenque. I. Vases sigillés. II Graffities*. Paris.
- JIMÉNEZ MANERO, E. (1999). Un vaso con representación de gladiadores en Calahorra: una cuestión de interés. *Kalakorios*, 4: 243-249.
- MATA, C. i BONET, H. (1992). La cerámica ibérica: ensayo de tipología. *Estudios de arqueología ibérica y romana. Homenaje a Enrique Pla Ballester. Serie de trabajos varios del S.I.P.*, 89: 117-174.
- MILLETT, M. (1990). *The Romanization of Britain: An Essay in Archaeological Interpretation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- OLCINA, M.; REGINARD, H. i SANCHEZ, M.J. (1990). *Tossal de Manises (Albufera, Alicante): fondos antiguos: lucernas y sigillatas*. Alicante.
- SMITH, T. J. (1997). *Roman Villas: A Study in Social Structure*. Routledge, Londres.
- TERRENATO, N. (2007). The essential countryside: farms, villages, sanctuaries, tombs, en S. Alcock i R. Osborne (eds.): *Classical Archaeology*. Blackwell, Londres: 139-161.

